

Konrad Górski

Wydania zbiorowe dzieł Mickiewicza w Polsce Ludowej

Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza 9, 13-24

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROZPRAWY NAUKOWE I ARTYKUŁY

Konrad Górski

WYDANIA ZBIOROWE DZIEŁ MICKIEWICZA W POLSCE LUDOWEJ

Na pewno nie jest rzeczą przypadku, że od czasu odzyskania naszej niepodległości dwukrotnie zapadała uchwała najwyższej reprezentacji narodu o potrzebie wydania całego dorobku pisarskiego Adama Mickiewicza. Po raz pierwszy podjął taką uchwałę Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej 18 grudnia 1920 r., a jej owocem stała się z niezwykłą starannością i pietyzmem przygotowywana edycja, nazwana potocznie Wydaniem Sejmowym, której zaledwie połowa zaplanowanych tomów została ogłoszona w latach 1933 - 1936. W kolejności ukazania się były to tomy następujące: rok 1933 — tom V i VI (*Pisma prozaiczne polskie*), tom XI (*Przemówienia*), tom XVI (*Rozmowy z Mickiewiczem*); rok 1934 — tom IV (*Pan Tadeusz*); rok 1935 — tom IX (*Literatura słowiańska — kurs drugi*); rok 1936 — tom VII (*Pisma prozaiczne francuskie, cz. I*), tom XIII (*Listy z lat 1817 - 1831*). Teoretyczną podstawę edytorską dał temu wydaniu Wilhelm Bruchnalski w rozprawie pt. *Próba kanonu wydawniczego w zastosowaniu do zbiorowej edycji „Dzieł wszystkich” Mickiewicza* („Pamiętnik Literacki” rok XX, 1923), a redaktorami naczelnymi zostali Artur Górski i Stanisław Pigoń. Największy wkład w opracowanie poszczególnych pism Mickiewicza wniósł Pigoń: tomy IV, XI i XVI zostały całkowicie przygotowane przez niego, a poza tym 14 pozycji mniejszych, rozsianych w tomach V, VI i VII. Tom IX — przekład polski II kursu *Literatury słowiańskiej* na podstawie krytycznego opracowania tekstu francuskiego, opatrzoney wyczerpującym komentarzem — wyszedł spod pióra Leona Płoszewskiego, tom XIII, zawierający listy z lat 1817 - 1831, jest wynikiem edytorskiego trudu Jana Czubka. W opracowaniu tomów V - VII, XIII i XVI wzięli udział: Stefan Kołaczkowski, Jerzy Kowalski, Aleksander Łucki, Tadeusz Makowiecki, Władysław Mickiewicz, Leon

Płoszewski, Jan Rozwadowski, Kazimierz Tymieniecki, Tadeusz Zieliński i Henryk Życzyński.

Aczkolwiek niedokończone, Wydanie Sejmowe uznane zostało za doniosłą pozycję w dziejach polskiego edytorstwa i stworzyło w wielu punktach podstawę dla wydań po drugiej wojnie światowej. Na cztery dni przed jej zakończeniem, 5 maja 1945 r. Krajowa Rada Narodowa powzięła uchwałę, w której przejmując niezrealizowaną inicjatywę Sejmu Ustawodawczego z 1920 r. postanowiła doprowadzić do skutku pomnikowe wydawnictwo pod nazwą Wydanie Narodowe Dzieł Adama Mickiewicza. W uchwale tej podkreślono wybitną rolę twórczej myśli wielkiego poety polskiego i słowiańskiego dla kultury narodowej w odrodzonej Polsce. Realizację wydania powierzono Ministerstwu Kultury i Sztuki, wykonanie techniczne — Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik”.

Na czele Komitetu Redakcyjnego stanął tym razem Leon Płoszewski, który opracował plan całości i do jego wykonania zaprosił następujące grono specjalistów: Wacław Borowy (teksty tomu I — liryki), Zofia Ciechanowska (objaśnienia do V tomu), Konrad Górski (objaśnienia do tomu II — poematy), Jerzy Kowalski (wykłady lozańskie, tom VII), Julian Krzyżanowski (objaśnienia do tomu IV — *Pan Tadeusz*), Adam Mauersberger (objaśnienia do tomu XII — pisma polityczne w okresie Wiosny Ludów), Stanisław Pigoń (opracowanie tomu III — utwory dramatyczne, oraz listów — tomy XIV - XVI). Przekładów z języka francuskiego dokonali: Tadeusz Domański, Artur Górski i Leon Płoszewski.

Udział Płoszewskiego nie polegał tylko na ogólnym kierownictwie całą imprezą: wziął on na siebie również opracowanie wielu tekstów, przekłady dzieł francuskich i dużą część uwag edytorskich i komentarza. W szczególach przedstawia się to następująco:

- t. I — (liryki) dodatek krytyczny (uwagi edytorskie i objaśnienia);
- t. II — (poematy) — ustalenie tekstów i uwagi o tekstach;
- t. IV — (*Pan Tadeusz*) — tekst i uwagi o tekście;
- t. V — (pisma filomackie, recenzje, artykuły literackie, opowiadania) — tekst i uwagi o tekstach;
- t. VI — (*Księgi*, artykuły „Pielgrzyma”) — opracowanie całkowite;
- t. VII — (*Historia Polski*, wykłady lozańskie i in.) — dodatek krytyczny, objaśnienia;
- t. VIII - XI — (*Literatura słowiańska*) — ustalenie tekstu, przekład i komentarz;
- t. XII — („Trybuna Ludów i inne pisma polityczne) — przekład i uwagi o tekstach;
- t. XIII — (pisma towianistyczne, przemówienia) — opracowanie całkowite;
- t. XVI — (listy z lat 1845 - 1855; dedykacje i in.) — opracowanie częściowe.

W tym zobrazowaniu pracy Płoszewskiego nad Wydaniem Narodowym należy położyć szczególny nacisk na opracowanie *Literatury słowiańskiej*. Sprowadziło się to do wykonania zadań następujących: rekonstrukcja

francuskiego tekstu, nowy przekład całości na język polski, wreszcie wyczerpujący komentarz historycznokulturalny. To gigantyczne dzieło zostało wykonane jeszcze w okresie międzywojennym z myślą o włączeniu go do Wydania Sejmowego i wymagało przezwyciężenia ogromnych trudności.

Pierwszą z nich było zebranie źródeł rozproszonych po różnych krajach i bibliotekach. Były nimi autografy Mickiewicza (stosunkowo nieliczne), kopie stenogramów i notatki słuchaczy (ilość bardzo pokaźna), przekłady polskie poprawiane przez Mickiewicza, kopie poprawiane i przerabiane przez samego poetę do wydania francuskiego III i IV kursu z roku 1845, wydania francuskie, poprawki późniejsze Mickiewicza na egzemplarzach wydań francuskich i polskich, a wreszcie trzecie wydanie przekładu Wrotnowskiego (1865) będące kombinacją jego pierwszego wydania z wydaniem francuskim. Ten olbrzymi materiał należało nie tylko odszukać, ale — co najtrudniejsze — skolacjonować, aby uzyskać podstawę dokumentacyjną dla rekonstrukcji francuskiego tekstu.

Wykłady Mickiewicza składają się — jak wiadomo — z czterech kursów. Największe kłopoty przedstawiał kurs I, bo pierwsze trzy lekcje zachowały się tylko w postaci dorywczych notat słuchaczy, lekcje od 4 do 6 zapisał stenograf przysłany przez Władysława Platera, a dopiero od lekcji 13 zaczęło się systematyczne stenografowanie prelekcij. Odtworzenie kursu II nastęrczało mniej trudności, dzięki istnieniu dwóch kopii, wykazujących stosunkowo drobne różnice. Za to kurs III sprawiał znów bardzo wielkie kłopoty ze względu na rozbieżności w poszczególnych przekazach i poprawki wniesione przez poetę do wydania francuskiego 1845 r. Jedynie kurs IV można było oprzeć na wydaniu drukowanym, poprawionym w paru miejscach na podstawie autografów Mickiewicza. Dla zilustrowania jednak różnic, jakie zachodziły między pierwotnym brzmieniem wykładów kursu IV i tekstem wydrukowanym, Płoszewski opublikował w 1924 r. francuski tekst przedostatniej lekcji Mickiewicza (wygłoszonej 21 maja 1844) pt. *L'Avantdernière leçon de Mickiewicz au Collège de France*.

Po ustaleniu tekstu francuskiego dalszym ciągiem pracy było dokonanie nowego przekładu całości. Płoszewski postawił sobie za zadanie posługiwać się o ile możności słownictwem i frazeologią prozy Mickiewicza, a nie zatracić przy tym i pewnych wartości, jakie wniósł do swego tłumaczenia Feliks Wrotnowski.

Z kolei praca nad komentarzem. Jak by on wyglądał, gdyby wojna nie przerwała Wydania Sejmowego, o tym daje pojęcie ogłoszony w 1935 r. tom IX, zawierający kurs II *Prelekcij*. Płoszewski, włączając swój przekład *Literatury słowiańskiej* po drugiej wojnie światowej do Wydania Narodowego, powtórzył w wielkim skrócie objaśnienia z tomu IX Wyda-

nia Sejmowego, więc zestawienie obu redakcji komentarza wykazuje najlepiej, ile straciliśmy przez to, że pierwotny, wyczerpujący komentarz Płoszewskiego do całości wykładów Mickiewicza przepadł podczas wojny. A jak ocalało to, co ocalało, o tym w paru słowach opowiedział Płoszewski w artykule opisującym historię powstania i zasady edytorskie Wydania Narodowego („Pam. Lit.” 1956, z. 2).

Mimo swoich braków (o czym niżej) Wydanie Narodowe było najlepszym ze wszystkich dotychczasowych edycji zbiorowych dzieł Mickiewicza i dzięki swym zaletom utorowało drogę do szybkiego opracowania następnej edycji: Wydania Jubileuszowego. Przyniosło całkowity tekst utworów znanych dotąd tylko fragmentarycznie (*Mieszko, Kartofla*), dostępny, obliczony na szeroką masę odbiorców komentarz do wszystkich pism poety, nowe, niewątpliwie doskonalsze przekłady polskie pism francuskich, autentyczny, świetnie przełożony i bogato skomentowany tekst *Literatury słowiańskiej*, a wreszcie najpełniejszy z dotychczasowych zbiorów listów Mickiewicza z wyczerpującym komentarzem Stanisława Pigonia. Toteż redaktorzy *Słownika języka Adama Mickiewicza*, nad którym wstępna praca zbierania materiałów rozpoczęła się w styczniu 1950, obrali Wydanie Narodowe jako podstawę tekstową dla polskich pism poety ogłoszonych po jego śmierci i jako podstawę lokalizacji wszystkich podawanych w *Słowniku Mickiewiczowskim* cytatów.

Wyższość Wydania Narodowego nad Sejmowym polegała i na tym, że Płoszewski włączył do niego tylko teksty o niewątpliwiej autentyczności, czyli zrezygnował z zamieszczenia w nim zarówno przemówień, które — zanotowane przez słuchaczy — nie przeszły przez kontrolę autora, jak i rozmów z poetą, zapisanych przez różne osoby, które odtwarzały z pamięci swoje kontakty z Mickiewiczem. Innymi słowy — ogromna większość materiału, zawarta w tomie XI, i cały tom XVI Wydania Sejmowego nie zostały przejęte przez Wydanie Narodowe.

Ale obydwie te edycje nie ustrzegły się poważnych błędów, jeśli chodzi o wybór źródeł przy ustalaniu tekstu przede wszystkim utworów poetyckich. Inicjatorem błędu był Bruchnalski, który w swej *Próbie kanonu* uznał, że podstawę tekstu winny stanowić ze względu na poezję i pewną część prozy ostatnie wydania zbiorowe za życia poety, a więc obydwie edycje paryskie z 1838 i 1844 r. (op. cit. s. 131). Dwa były powody takiej decyzji: jednym — świadomym — było dogmatyczne trzymanie się zasady, wyznawanej przez tekstologów z pokolenia Bruchnalskiego, że podstawą kanonicznego tekstu ma być ostatnie wydanie za życia autora (Bruchnalski cytuje nawet sakramentalną formułę: „*Ausgabe letzter Hand*”), a drugim powodem był brak dostatecznej wiedzy o okolicznościach, w jakich powstawały wydania dzieł Mickiewicza, formalnie autoryzowane, więc autentyczne, w rzeczywistości zaś niedostatecznie kontrolowane, albo

wcale nie kontrolowane przez poetę. Jakże znamienne jest w tym względzie przekonanie Aleksandra Semkowicza, który w swej „gawędzie bibliofilskiej” zatytułowanej *Wydania dzieł Adama Mickiewicza w ciągu stulecia* (Lwów 1926), mówi o wydaniu paryskim 1844 r.:

„Jest ono zatem wydaniem ostatecznym, na którym uczeni starają się oprzeć i ustalić autentyczne brzmienie tekstu. Z tego powodu w wielkiej jest wadze i pozaszanowaniu, nazywają je powszechnie «profesorskim»” (s. 181 - 182).

Konsekwencją takiego przekonania, wówczas powszechnego, było, że Borowy, który przygotowywał dla Wydania Sejmowego tom I (*Wiersze*) i opracował teksty tomu I dla Wydania Narodowego, oparł się na edycji paryskiej 1844 r., jeśli chodzi o utwory ogłoszone za życia poety. Analogicznie zdecydował Pigoń, wybierając za podstawę III cz. *Dziadów* wydanie 1833 r., powtórzone bez zmian w edycji 1844 r. Tekst I cz. *Dziadów* przejęty został z IV tomu wydania krytycznego Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza (Lwów 1905), a bez skolacjonowania z autografem, co również spowodowało pojawienie się kilku rażących błędów.

Niemal jednocześnie z ogłoszeniem ostatnich tomów Wydania Narodowego doszło do skutku nowe wydanie zbiorowe, nazwane Jubileuszowym, ponieważ było pomyślane jako jeden z uroczystych aktów uczczenia setnej rocznicy śmierci Mickiewicza. Na czele Komitetu Redakcyjnego stanął tym razem Julian Krzyżanowski, a członkami Komitetu zostali: Stanisław Pigoń, Leon Płoszewski, Henryk Wolpe i Kazimierz Wyka.

Gdy zestawiamy ze sobą obydwie te edycje, rzuca się w oczy fakt, że Wydanie Jubileuszowe jest w dużej mierze powtórzeniem Narodowego. Ta sama koncepcja w układzie całości, ta sama liczba tomów, ci sami redaktorzy tekstów i ci sami autorowie objaśnień. Pomijając drobne przesunięcia niektórych pism poety z jednego tomu do drugiego i pomijając dokonane tu i ówdzie poprawki, możemy uznać tomy od X do XVI Wydania Jubileuszowego za powtórzenie oznaczonych tymi samymi numerami tomów Wydania Narodowego. Istotne różnice występują jedynie w opracowaniu tomów I - IV, a więc zawierających utwory poetyckie. Spróbujmy te różnice bliżej sprecyzować.

Najsilniej zaznaczyły się one w zredagowaniu tomu I obu edycji. Z grona współpracowników Wydania Narodowego ubył Wacław Borowy (zm. 16 października 1950 r.), więc opracowanie tomu I powierzono Eugeniuszowi Sawrymowiczowi. Wydania paryskie 1838 i 1844 r. pozostały nadal źródłem tekstu utworów powstałych po wyjeździe Mickiewicza z Rosji, natomiast liryki napisane w okresie wileńskim i rosyjskim zostały podane według brzmienia w wydaniu petersburskim 1829 r. Młodzieńcze poematy z okresu filomackiego (*Mieszko, Pani Aniela, Darczanka, Kartofla*) zostały przeniesione z tomu II Wydania Narodowego do tomu I Wydania Jubileuszowego. Podobnie utwory o charakterze religijnym (*Veni Cre-*

ator, *Słowa NMP*, *Słowa Chrystusa*), podane dawniej w tomie XIII, znalazły się obecnie w tomie I. Nowością było zamieszczenie w dodatku krytycznym na końcu tomu ważniejszych wariantów niektórych utworów, co czyniło nową edycję bardziej przydatną dla badań naukowych, ale z drugiej strony obniżono jej walor naukowy przez odstąpienie od zasady stosowanej w Wydaniu Narodowym, aby utwory nie ogłoszone za życia Mickiewicza zostały zgrupowane osobno i wydrukowane po utworach, które ukazały się w wydaniach autoryzowanych i kontrolowanych przez samego poetę. Kierowano się w tej ostatniej decyzji chęcią lepszego zobrazowania ewolucji Mickiewicza jako artysty, co wobec hipotetycznej chronologii wielu utworów, które zachowały się nawet nie w autografie, lecz w odpisach, chyba nie zostało osiągnięte. Jamby filomackie zostały wydzielone w osobną grupę, co złamało przyjętą zasadę ścisłej chronologizacji układu całości.

Tom II zachował z Wydania Narodowego teksty i objaśnienia edytorские *Grażyny*, *Konrada Wallenroda* i *Giaura*, wzbogacając materiał krytyczny o przedruk całego *Korybuta — księcia Nowogródka*. Tekst *Grażyny* został oparty na wydaniu petersburskim z poprawkami na podstawie autografu i pierwszego wydania, ale jeśli tak, to należało przypis o Rhesie przedrukować z edycji wileńskiej (tak postąpiono w edycjach paryskich), bo w tekście petersburskim Mickiewicz, błędnie w tym wypadku poinformowany, pisze o Rhesie jako „zmarłym niedawno profesorze królewieckim”, choć ten cieszył się wtedy dobrym zdrowiem i zakończył życie dopiero w 1843 r.

Poważne zmiany w stosunku do Wydania Narodowego wykazuje tom III, opracowany, tak jak poprzednio, przez Pignonia. Po zestawieniu z autografem paryskim dokonano ważnych poprawek w tekście I cz. *Dziadów*, chociaż — czego żałować należy — nie uwzględniono trafnej sugestii Kleina, żeby strofę zaczynającą się od słów: „Tu guślarz kazał młodzieży / stanąć na drogi połowie”, uznać za słowa Chóru zwrócone do młodzieży. Edytor potraktował wymienioną strofę jako początek „chóru młodzieży”.

Doniosłą nowością Wydania Jubileuszowego było obranie pierwszego wydania za podstawę tekstową III cz. *Dziadów*. Dzięki temu zostały przywrócone autentyczne brzmienia różnych miejsc tekstu, które pokutowały we wszystkich edycjach dawniejszych, poczynając od tej, która była ich początkiem i rozsądkiem, tzn. od drugiego wydania z 1833 r. Dla przykładu dwa miejsca. Wiersze 87-89 *Improwizacji* stanowią trójkę rymową (jedną z sześciu w tej partii dramatu) i zostały napisane w autografie, a wydrukowane w pierwodruku, jak następuje:

Dziś jest chwila przeznaczona,
Dziś najsilniej wyteżę duszy mej ramiona,
To jest chwila Samsona.

W edycji 1833 r. w wierszu 87 czytamy „chwila przeznaczenia”, skutkiem czego trójka rymowa została zburzona, a okaleczony wiersz został w ogóle bez rymu.

Podobnie słowa księdza Piotra (sc. III, w. 196 - 197) w autografie i w pierwodruku brzmią:

Panie, otom ja sługa dawny, grzesznik stary,
Sługa już spracowany i niezgodny na nic.

Ale edycja 1833 r. ma: „niegodny na nic”, a Józef Kallenbach w przygotowanym przez siebie wydaniu krytycznym *Dziadów* (Lwów 1905) nie tylko przyjął błędną lekcję edycji 1833 r., ale — co gorsza — uznał w aparacie krytycznym brzmienie pierwodruku za omyłkę.

Jest rzeczą żenującą upominać się o swoje *suum cuique*, ale mogę to udowodnić zarówno datami, jak i zestawieniem tekstów, że do wymienionych tu innowacji tekstowych w stosunku do Wydania Narodowego utorowało drogę moje studium pt. *Zagadnienie emendacji tekstów Mickiewicza* („Pam. Lit.” r. XLV, z. 3), które z kolei było wynikiem materiałów, jakie się stopniowo gromadziły w pracowni *Słownika języka Adama Mickiewicza* w Toruniu i zmuszały do rewizji wielu utartych przekonań. Pierwszy tom *Słownika* ukazał się dopiero w 1962 r., ale już w latach 1953 - 1954 mieliśmy za sobą skolacjonowanie wydań autoryzowanych z autografami i różnice między tymi przekazami, zestawione ze statystyką użyć przez poetę czy to oboczności słownych (*mrok — zmrok, tarkot — turkot, śród — wśród*), czy paradygmatów odmiennych części mowy — (*biegą — biegną, trzepiocąc — trzepiecąc, wyrzeką — wyrzekną*), ujawniały, gdzie mamy do czynienia z autentycznym językiem Mickiewicza, a gdzie z przekręceniami wprowadzonymi przez kopistów (których odpisy nigdy nie zostały porządnie skontrolowane przez poetę) i przez korektorów, którzy znali jedynie kopię jako podstawę składu zecerskiego.

Sprawy te zostały szeroko omówione w *Zagadnieniu emendacji* i poparte bogatym materiałem dokumentacyjnym, a wnioski z tych rozważań sugerowały, że wiersze okresu wileńskiego i rosyjskiego winny być podane według brzmienia wydania petersburskiego, dalej że tekst I cz. *Dziadów* musi być poprawiony według paryskiego autografu, następnie że podstawą poprawnego wydania III cz. *Dziadów* musi być pierwodruk. Zestawienie dotychczasowych wydań i samego pierwodruku *Dziadów* drezdeńskich z autografem kórnickim pozwoliło wreszcie na odkrycie, dlaczego w sc. I w. 386 nie miał rymowej pary; po prostu kopista wiersz rymujący się opuścił, a korekta braku nie zauważyła. A że ten opuszczony wiersz jest ważnym szczegółem dla charakterystyki Kaprała, więc dopiero Wydanie Jubileuszowe odtwarza w tym punkcie nie zniekształconą niczym intencję autora.

Najwięcej miejsca w *Zagadnieniu emendacji* zajęły zestawienia pier-

wodraku *Pana Tadeusza* z autografami, co znalazło wyraz w poprawkach, jakie wniósł Leon Płoszewski do opracowanego przezeń w Wydaniu Jubileuszowym tekstu Mickiewiczowskiego arcydzieła. Powołując się na moje studium (on jeden jedyny!) wprowadził do IV tomu Wydania Jubileuszowego dwadzieścia kilka proponowanych przeze mnie emendacji. Przed większością jednak propozycji, mających na celu przywrócenie autentycznego języka Mickiewicza, cofnął się, wyznając charakterystyczne dla tradycyjnych tekstologów przekonanie, że „poeta mógł tak poprawić samego siebie”.

Tom IV został — podobnie jak tomy I i II — wyposażony w obfity materiał niektórych wariantów i miejsc autografu, które nie weszły do pierwodruku. Między innymi zamieszczono całego *Żegotę*, co zważywszy na znajdowanie się tego autografu w Paryżu, było decyzją celową i słuszną. Nie zapomniano i o wkładzie Witwickiego, podając w całości jego pierwowzór opisu macecznika.

Podsumowując wszystkie innowacje tekstu Wydania Jubileuszowego trzeba powiedzieć, że było ono w stosunku do Wydania Narodowego niewątpliwym krokiem naprzód, jeśli chodzi o zbliżenie się do intencji autorskiej Mickiewicza i autentycznego brzmienia tekstu jego dzieł poetyckich.

Ani Wydanie Narodowe ani Jubileuszowe nie były edycjami krytycznymi i konieczność opracowania wydania, które by mogło się stać podstawą naukową badań nad Mickiewiczem, doskonale uświadamiało sobie kierownictwo Instytutu Badań Literackich. Z inicjatywy ówczesnego dyrektora IBL, Prof. dr Kazimierza Wyki, jeszcze w 1964 r. zostali zaproszeni do współpracy nad wydaniem krytycznym niektórzy badacze twórczości Mickiewicza, którzy utworzyli z biegiem czasu stały Komitet Redakcyjny, opracowali plan całości i przystąpili do jego realizacji.

W zamiarze Komitetu wydanie krytyczne *Dzieł* Mickiewicza ma uczynić zadość dwom zasadniczym postulatom: po pierwsze — na podstawie przekazów o możliwie najwyższym stopniu autentyczności ustalić poprawny tekst dzieł naszego poety; po drugie — zestawić dokumentację, która by jak najwierniej i jak najpełniej odtwarzała sam proces twórczy powstawania jego utworów. Za tekst poprawny Komitet uznaje tekst zgodny z intencją twórczą autora, dającą się odtworzyć na podstawie całego zasobu źródeł odnoszących się do poszczególnych stadiów powstawania dzieła.

Plan edycji krytycznej przewiduje kolejne opracowanie czterech serii następujących:

1. Dzieła poetyckie, proza artystyczna i pisma krytycznoliterackie w języku polskim i francuskim (te ostatnie wraz z polskim przekładem). Seria pierwsza ma się składać z pięciu tomów (ośmiu woluminów), a mianowicie: I — utwory poetyc-

kie drobne (trzy wolumina); II — poematy epickie; III — dramaty (dwa wolumina); IV — *Pan Tadeusz*; V — proza artystyczna (*Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, utwory narracyjne, oraz wszystkie recenzje literackie, rozważania z zakresu teorii literatury, przedmowy do wydań zbiorowych, portrety literackie, komentarze filologiczne i prace dotyczące języka).

2. Pisma publicystyczne, historyczne i filozoficzne oraz pisma związane z organizacją filomatów i działalnością poety w Kole Towiańskiego.

3. Listy.

4. Pisma francuskie historycznoliterackie i polityczne — tekst oryginalny i przekład polski (wykłady lozańskie, *Literatura słowiańska*, artykuły „Trybuny Ludów”).

Układ wewnątrz każdej serii oparty będzie na trzech zasadach następujących:

1. w obrębie danego gatunku i w ramach poszczególnych okresów życia poety podział na pisma ogłoszone za życia autora i pisma ogłoszone po śmierci;

2. zachowanie cykli stworzonych przez samego poetę;

3. zachowanie porządku chronologicznego z wyjątkiem kolejności utworów składających się na cykle stworzone przez samego poetę; w razie niemożliwości dokładnego ustalenia daty powstania utworu zostanie umieszczony w ramach czasowych oznaczonych w sposób przybliżony lub umowny.

Podstawowymi źródłami serii pierwszej wydania krytycznego będą następujące przekazy tekstowe:

1. autoryzowane wydania zbiorowe ogłoszone za życia poety (Wilno 1822-1823; Petersburg — 1829; Paryż — 1838; Paryż — 1844);

2. dzieła ogłoszone jako osobne druki za życia poety i pod jego kontrolą, ewentualnie z jego wiedzą i aprobatą;

3. autografy dzieł ogłoszonych i nieogłoszonych za życia poety, znajdujące się w różnych zbiorach w Polsce (Warszawa, Wrocław, Kraków, Kórnik, Lublin, Sandomierz), we Francji (Paryż) i w ZSRR (Wilno, Leningrad);

4. nieautoryzowane kopie w niektórych wyżej wymienionych zbiorach oraz w archiwach ZSRR (Leningrad, Moskwa, Wilno);

5. utwory i artykuły literackie, które doszły do nas jedynie w czasopiśmie za życia poety, albo też ogłaszane w zbiorach dzieł innych autorów;

6. teksty ogłoszone przez dawniejsze wydania z autografów dziś zaginionych lub chwilowo niedostępnych.

Dla ustalenia poprawnych tekstów, zwłaszcza gdy chodzi o autentyczność języka poety, wydanie krytyczne po raz pierwszy w dziejach naszego edytorstwa korzysta i nadal będzie korzystać z pomocy naukowej, jaką dla tekstologii może spełniać słownik języka wydawanego pisarza, w tym wypadku *Słownik języka Adama Mickiewicza* (osiem tomów już wydanych, dwa ostatnie w przygotowaniu). Uwzględnienie w nim wszystkich użyć wszystkich wyrazów w dziełach Mickiewicza i opracowanie dokładnej statystyki zarówno poszczególnych słów, ich oboczności, jak wreszcie form fleksyjnych pozwala odróżnić z bardzo dużym stopniem

prawdopodobieństwa autentyczną postać języka Mickiewicza od wtrętów obcej ręki korektorskiej w autoryzowanych tekstach jego dzieł.

Opracowywane obecnie wydanie krytyczne jest czterdziestym pierwszym wydaniem zbiorowym, ogłoszonym po śmierci poety. Aczkolwiek w opracowanie tekstów poety wniesie bardzo wiele innych ustaleń niż te, które są zawarte w wydaniach poprzednich, uwzględni zarazem wyniki pracy edytorów dawniejszych, których wysiłki, mające na celu osiągnięcie poprawnego kształtu tekstów Mickiewicza, nie straciły do dziś dnia swej wartości.

Zgodnie z tradycją dotychczasową wydanie krytyczne wprowadzi pisownię zmodernizowaną według zasad dziś obowiązujących z pewnymi odstępstwami na rzecz tych właściwości wymowy Mickiewicza, którą on sam poczytywał za obowiązującą normę językową. Zachowanie bowiem pisowni autoryzowanych wydań za życia poety i autografów, mogących uchodzić za czystopis, nie było ani możliwe, ani celowe. Niemożliwe ze względu na niekonsekwencje i niejednorodność pisowni wymienionych wydań, a tym bardziej autografów, jak również ze względu na zmianę funkcji, jaką pełniły pewne znaki graficzne w epoce Mickiewicza w stosunku do funkcji, jaką pełnią dzisiaj. Zachowanie pisowni druków prowadziłoby do niewłaściwych sposobów odczytywania tekstu i niejednokrotnie rujnowałoby rytmikę wiersza.

Inna sprawa z interpunkcją. Istnieje zasadnicza różnica między teoretycznymi podstawami przestankowania dzisiejszego (którego zasady zostały w drugiej połowie XIX w. ustalone pod silnym wpływem języka niemieckiego) i tymi, które były w zwyczaju w epoce Mickiewicza. Różnica ta ujawniła się bardzo mocno przy pracy nad tekstem *Pana Tadeusza* i doprowadziła — po długich dyskusjach w łonie Komitetu Redakcyjnego — do decyzji, aby w wydaniu krytycznym zachować interpunkcję druków autoryzowanych z nielicznymi poprawkami opartymi częściowo na przekazach autografów, częściowo na zwyczajach poety, dających się ustalić w świetle dokładnego przebadania pod tym względem całego dzieła, zwyczajach, które w niektórych wypadkach nie były przestrzegane czy to przez kopistę, czy przez korektora. Zachowanie interpunkcji oryginalnej ma w tym wypadku szczególne znaczenie dla poprawnego oddania tekstów wierszowanych.

Zasady opracowania aparatu krytycznego zostały szeroko opisane we wstępie do całości wydania, pomieszczonym na początku pierwszego woluminu tomu I nowej edycji. Tu ograniczymy się do zaznaczenia, że ich przewodnią ideą jest osiągnięcie jak największej przejrzystości i czytelności aparatu krytycznego, jak również dostarczenie całkowicie wyczerpującej dokumentacji, jaką się dało zgromadzić na podstawie istniejących przekazów i źródeł biograficznych.

Praca tekstologa, ustalającego poprawność tekstu dzieła literackiego, jest w pewnych granicach uzależniona od indywidualności człowieka, który ją wykonywa. Literatura jest sztuką i jak każda sztuka zakłada u odbiorcy (a tym bardziej u jej badacza) artystyczną wrażliwość na środki swego wyrazu. Ta wrażliwość jest też pewnym organem poznawczym i tekstolog pracujący nad ustaleniem tekstu literackiego nie może się bez niej obejść w spełnianiu swego zadania. Okoliczność ta, wyciskająca na wynikach pracy tekstologa piętno jego indywidualności, wpłynęła na ułożenie się wzajemnych stosunków między Komitetem Redakcyjnym i edytorami poszczególnych tomów. Komitet wydania krytycznego formułuje ogólne zasady edytorskie i kontroluje prace wykonywane przez jego członków, ale kontrola ta ma charakter postulatyczny, doradczy, lecz nie zmuszający nikogo do ulegania decyzjom Komitetu jako całości. Za całokształt opracowania każdego tomu i rozwiązanie zagadnień, jakie się przy tym mogły wysunąć, nie ponosi odpowiedzialności ani Komitet Redakcyjny, ani redaktor naczelny, tylko i wyłącznie edytor każdego tomu.

Mimo iż praca nad poszczególnymi tomami wydania krytycznego trwa już kilka lat, dotąd ukazały się jedynie pierwszy i drugi wolumen tomu I i tom IV. Edytorem I tomu jest Czesław Zgorzelski. W pierwszym woluminie zawarł wiersze Mickiewicza z okresu wileńsko-kowieńskiego, w drugim — wiersze z czasów pobytu autora w Rosji. Opracowanie trzeciego woluminu wymaga jeszcze wiele pracy i dodatkowych badań nad autografami poety znajdującymi się w Paryżu. Suma wiadomości o poszczególnych wierszach Mickiewicza, jaką dał Zgorzelski w swym opracowaniu, jest tak ogromna, że będzie stanowić dla każdego badacza w przyszłości niezbędny punkt wyjścia przy poznawaniu twórczości lirycznej naszego poety. Dość powiedzieć, że historycznoliterackie opracowanie *Ody do młodości* zajmuje 34 stronicie petitowego druku.

Tom IV — opracowany przez piszącego te słowa — przynosi tekst *Pana Tadeusza* i aparat krytyczny do tego utworu. Powiedzmy bez ogródek, że najznakomitsze dzieło literatury polskiej było najgorzej wydany tekst Mickiewicza. Nie będziemy tu wchodzić w przyczyny tego stanu rzeczy i w szczegółowe dane dotyczące błędów pierwodruku, ograniczymy się jedynie do kilku liczb. A więc pierwodruk skażony jest przeszło 300 zniekształceniami intencji autora. Poprawianie tekstu zaczęło się od edycji Klaczki i Januszkiewicza (1861) i aż do pierwszego wydania krytycznego pod redakcją Pilata usunięto około 100 najbardziej oczywistych błędów. W postaci ustalonej przez Pilata tekst *Pana Tadeusza* wszedł do pierwszego wydania sporządzonego przez Pigoń dla „Biblioteki Narodowej”. Pigoń był drugim po Pilacie edytorem, który zapoznał się szczegółowo z autografem, i zdawał sobie w wielu wypadkach sprawę z wyższości autografu nad pierwodrukiem, ale odczucie własne traktował jako „su-

biektywne” i żadnych zmian do swego wydania nie wprowadzał. Ograniczył się do wyzyskania autografu tylko w tych wypadkach, gdy poprawne brzmienie jakiegoś nazwiska w autografie uległo zniekształceniu w druku (Czarnabacki zam. Czarnobacki), albo gdy tego wymagała rytmika. W tej samej postaci tekst *Pana Tadeusza* wszedł do Wydania Sejmowego a potem Narodowego.

Więszszego wyłomu w tradycji dokonał Płoszewski, wprowadzając — jak to zaznaczyłem wyżej — dwadzieścia kilka moich poprawek do Wydania Jubileuszowego i pewną ilość własnych emendacji na podstawie autografu. Pigoń przygotowując po Wydaniu Jubileuszowym nowe wydanie *Pana Tadeusza* dla „Biblioteki Narodowej” wprowadził siedem proponowanych przeze mnie poprawek, w tym cztery, których nie wziął pod uwagę Płoszewski.

Otóż IV tom wydania krytycznego przynosi w stosunku do tekstów Płoszewskiego i Pigońa zmiany następujące:

1. około 200 emendacji tekstu w tym co najmniej połowa na podstawie *Słownika Mickiewiczowskiego*;
2. nowy układ *Epilogu*;
3. interpretację pierwodruku.

Wiktor Weintraub w recenzji tego wydania zakwestionował słusność niektórych emendacji, ale nie obstawał przy nieomyślności swoich zastrzeżeń stwierdzając na końcu swej recenzji, że „nowe ustalenie tekstu samego poematu jest, mimo pewne zastrzeżenia szczegółowe, poważnym osiągnięciem edytorskim”. Natomiast nie zgodził się ani na proponowany przeze mnie układ *Epilogu*, ani na zachowanie interpunkcji pierwodruku. Polemikę naszą na powyższy temat zamieścił „Pamiętnik Literacki” (r. LXII, 1971).

Tak się przedstawia program i dotychczasowy wynik pracy nad wydaniem krytycznym *Dzieł wszystkich* Adama Mickiewicza. Miejmy nadzieję, że pozostałe tomy serii pierwszej ukażą się przed końcem obecnego dziesięciolecia. Praca nad serią drugą jest również w toku.